

מרכז המידע הישראלי לזכויות האדם בשטחים (ע.ר.)
B'Tselem – The Israeli Information Center for
Human Rights in the Occupied Territories

מתכננים למען זכויות תכנון
Planners for Planning Rights

מקרה מבחן: ההתנחלות צופין¹

ההתנחלות צופין הוקמה בשנת 1989, בתקופת הממשלה בראשות יצחק שמיר. היא ממוקמת במרחק כשלושה ק"מ מזרחית לקו הירוק, כשני ק"מ צפונית-מזרחית לעיר קלקיליה, על גבעה בגובה של כ-200 מטר מעל פני הים. שני כבישים מחברים את צופין לישראל: כביש 5504 היוצא מההתנחלות לכיוון מערב ומוביל בנסיעה של דקות ספורות הישר לכפר סבא או, לחלופין, להתחברות עם כביש 6 (כביש "חוצה ישראלי"), וכביש היוצא מההתנחלות דרומה, עובר דרך מחסום שהוקם במכשול ההפרדה סמוך לכניסה המזרחית לקלקיליה ומתחבר לכביש 55 הפונה הן מערבה (לישראל) והן מזרחה לשאר ההתנחלויות באזור וכן לעיר שכם.

כיום חיים בצופין כאלף תושבים ב-200 יחידות דיור. בשמונה השנים האחרונות גדלה אוכלוסייתה של ההתנחלות בקרוב ל-300 תושבים, קרי גידול של כארבעים אחוזים.² שטחה הבנוי של צופין מקיף כיום כ-200 דונם.³ עם זאת, תחום השיפוט של ההתנחלות כפי שהוגדר בצו של אלוף פיקוד המרכז, מקיפים שטח פי עשרה בגודלו, כ-2,000 דונם.⁴ תחום שיפוט זה כולל, בין השאר, שטח עצום ממזרח שאינו מחובר ברצף טריטוריאלי לשאר שטחי השיפוט של ההתנחלות. צופין מסווגת כיישוב כפרי. חלק מהשירותים בהתנחלות ניתנים על-ידי המועצה האזורית שומרון, אליה צופין משתייכת מבחינה מוניציפאלית, ואילו שירותים אחרים ניתנים ישירות על-ידי ועד היישוב.

פרק זה מראה כי השיקול המרכזי בתכנון תוואי המכשול מסביב לצופין היה השארת שטחים המתוכננים להרחבת ההתנחלות ולהקמת אזור תעשייה בסמוך לה, בצידו "הישראלי" של התוואי. ההתחשבות בשיקול זה באה, בקטעים מסוימים של התוואי באזור זה, על חשבון השיקולים

¹ במקומות שונים נכתב שמה של ההתנחלות כ"צופים". בעקבות אופן הרישום ברשימת היישובים של משרד הפנים השתמשנו בפרק זה בשם "צופין".

² הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, רשימת היישובים, אוכלוסייתם וסמליהם (מגוון שנים).

³ חיישוב זה כולל אך ורק את השטח הבנוי של ההתנחלות ולא את השטח המוקף כיום בגדר ההיקפית, הכולל שטחים רבים לא בנויים.

⁴ המונח המדויק לשטח זה הינו "תחום היישוב" שכן צופין אינה רשות מקומית עצמאית, אלא יישוב בתוך מועצה אזורית. למרות זאת, על מנת להימנע מסרבול נשתמש במונח האחד "שטח שיפוט" בכל המקרים ללא קשר למעמדה המוניציפאלי של כל התנחלות.

הביטחוניים המוצהרים של ישראל. התחשבות זו בתכניות ההרחבה של צופין הגדילה את היקף הפלסטינים שהופרדו מאדמותיהם החקלאיות, תוך פגיעה בזכותם לחופש תנועה, לעבודה ופרנסה ולקניין. לבסוף, מתריע פרק זה מפני מימוש תכניות ההרחבה של ההתנחלות, דבר שצפוי לגרום להחרפת הפגיעה בזכויות האדם של התושבים.

1. תכניות המתאר של צופין

א. תכנית מספר 149/4 (צופים מרכז)

תכנית 149/4, המכונה "צופים מרכז", קבלה את אישורה הסופי של מועצת התכנון העליונה במאס 2000. בעל הקרקע ומגיש התכנית היא חברת הנדל"ן לידר קומפני בע"מ, הקשורה באיש העסקים לב לבייב.⁵ כפי שנראה בהמשך, חברה זו מעורבת גם בקידום ובביצוע של פרויקטים אחרים בהתנחלות.

שטח התכנית הוא כ-300 דונם והיא חלה על כל השטח הבנוי בצופין, וכן על שטחים נוספים צמודי דופן שאינם בנויים, ממזרח ומדרום לשטח הבנוי. מטרתה היא עריכת רוויזיה מרחיקת לכת לתכנית המתאר המקורית של צופין (מס' 149). רוויזיה זו מבוצעת, במסגרת התכנית, בשני אמצעים עיקריים. ראשית, שינוי ייעוד הקרקע של חלקות שונות, משטח חקלאי או שטח נוף פתוח, לאזור מגורים. שנית, הגדלת הצפיפות (אחוזי הבנייה) בשטחים שהוגדרו גם בתכנית הקודמת כאזור מגורים, אך הבנייה טרם מומשה.

התכנית מגדירה שלושה סוגים של אזורי מגורים המתפרשים על פני כ-160 דונם, ברמות צפיפות שונות.⁶ בהתאם לכך, מאפשרת התכנית הקמת עד כ-600 יחידות דיור בכל שטחה, דהיינו היא מאפשרת הוספת כ-400 יחידות דיור חדשות על ה-200 הקיימות כיום. בנייתן של חלק קטן מאותן יחידות הסתיימה בחודשים האחרונים או נמצאות בשלבי סיום, והן משוקות לציבור הרחב על ידי חברת לידר קומפני.⁷

משמעות התוספת של כ-400 יחידות דיור שאושרה במסגרת התכנית היא מתן אפשרות להרחבת ההתנחלות בכ-200% במונחים של יחידות דיור. בהנחה שקצב הגידול של אוכלוסיית ההתנחלות יישאר כפי שהיה עד כה, קרי כארבעים אחוזים כל שמונה שנים, תוספת זו אמורה לספק מענה לגידול במשך כשלושים השנים הקרובות לערך. מכך ניתן להסיק, בין השאר, כי ההתפשטות של צופין אל אזורי נוספים שמחוץ לתכנית זו, כפי שהדבר מתוכנן במסגרת תכניות 149/2 ו-149/5 בהן נדון להלן, אינה נובעת מגידולה הטבעי של צופין אלא מיועדת למשוך להתנחלות אוכלוסייה מישראל.

⁵ הקשר בין חברה זו ללבייב הוזכר לאחרונה בכלי התקשורת במסגרת תביעה אזרחית שהוגשה נגד השניים על-ידי איש מקצוע שהועסק על-ידי החברה בתכנון המחצבה הפועלת בשטח תכנית 149/2 (ר' בהמשך), בשל מחלוקת על גובה שכרו. ר' לבייב ישלם לגיאולוג 1.75 מיליון שקל, הארץ, 5.7.05.

⁶ אזור מגורים א' שמשתרע על כ-28 דונם, מיועד לבתים חד-משפחתיים על מגרשים של לפחות 450 מ"ר; אזור מגורים ב' מיועד לבתים דו-משפחתיים על מגרשים של לפחות 475 מ"ר. אזור מגורים ב' משתרע על שטח של כ-72 דונם ומיועד לבנייה רוויה שלא תעלה על 6 יחידות לדונם נטו.

⁷ לפרסומת של לידר קומפני בע"מ במסגרת שיווק הדירות הללו ר' <http://www.webadmin.co.il/clients/lider>

ב. תכנית מספר 149/2 (נופי צופין)

תכנית זו, המכונה גם "נופי צופין", אושרה למתן תוקף (קרי אושרה סופית) במועצת התכנון העליונה בשנת 1998. שטח התכנית משתרע על פני כ-460 דונם, צפונית לשטח הבנוי של ההתנחלות, במרחק של כ-700 מטר בקו אווירי משורת הבתים האחרונה.

תכנית 149/2 הוגדרה רשמית כשינוי לתכנית מתאר אזורית שאושרה בזמן המנדט הבריטי (תכנית מתאר S-15) אשר הגדירה את שטח התכנית כאזור חקלאי. חלק גדול משטח זה משמש כיום כמחצבה, אם כי לא ברור האם שימוש קרקע זה אושר מבחינה תכנונית. לפי התכנית, הבעלות על שטח התכנית מתחלקת בין "הממונה על הרכוש הממשלתי והנטוש ביהודה ושומרון" (להלן: הממונה), ועמותה בשם "הקרן לגאולת הארץ". יזם התכנית ומי שהגיש אותה למועצת התכנון היא חברת לידר קומפני בע"מ. יש להניח, על סמך מידע זה, כי לידר קומפני בע"מ נקשרה בחוזה הרשאה או חוזה חכירה עם שני הגורמים המחזיקים בבעלות על הקרקע כך שיתאפשר לו לקדם בנייה בשטח התכנית.

כ-40% משטח התכנית (186 דונם) מיועדים לבניית 1,134 יחידות דיור חדשות הצפויות לאכלס כ-5,000 נפשות. בנוסף, מייעדת התכנית שטחים להקמת ארבעה גני ילדים, בית ספר יסודי ובית ספר תיכון, כמה בתי כנסת, בית קברות, מתקני נופש וספורט ושטחים ציבוריים פתוחים. כ-20% משטח התכנית מיועדים לדרכים.

על אף שהתכנית אושרה, לא ברור האם ועדת התכנון של המועצה האזורית שומרון הנפיקה לפיו היתרי בנייה לגורם כלשהו, לרבות חברת לידר בע"מ. עם זאת, מסויר שערכו בצלם ובמקום בשטח התכנית התברר כי מאז תחילת השנה בוצעו "עבודות פיתוח" מסוימות לקראת התחלת הבנייה (ר' צילום על אתר העבודות) שמאוחר יותר הופסקו.

ג. תכנית מספר 149/5

תכנית מתאר זו נערכה במרס 1999 כיוזמה משותפת של מועצה האזורית שומרון ולידר קומפני בע"מ, אולם היא טרם הוגשה למועצת התכנון העליונה. מאחר שהעתק מן התכנית שהגיע לידי בצלם ובמקום אינו שלם, הנתונים אודותיה שיימסרו כאן הם חלקיים.

מעיון בתכנית 149/5 עולה כי היא שואפת להפוך למעין "תכנית-על" של צופין, ועל כן היא מכסה כמעט את כל שטח השיפוט של צופין - 1,895 דונם. משום כך, היא כוללת במסגרתה הן את השטח הבנוי כיום, הן אזורים לגביהם קיימות תכניות בתוקף שטרם מומשו, והן שטחים לגביהם זו התכנית הראשונה שנערכה. לצורך הדיון בפרק זה נתייחס רק לשני אתרים בתכנית המשתייכים לקטגוריה האחרונה, קרי שטחים המתוכננים לראשונה, שהינם רלבנטיים לעניין תוואי המכשול.

האתר הראשון נמצא על גבעה ממזרח לשטח הבנוי כיום, בין צופין לבין הכפר ג'יוס. שטח האתר הוא כ-90 דונם. בגרסה המקורית של תכנית 149/5 הוגדר השטח כאזור חקלאי. עם זאת, מאוחר שונה יעוד הקרקע והפך לאזור מגורים בו מתוכננות 145 יחידות דיור.⁸

האתר השני נמצא בחלקו הלא רציף של שטח השיפוט של צופין שמדרום-מזרח לשטח הבנוי. שטח זה משתרע על כ-600 דונם והתכנית מייצגת את השטח לאזור תעשייה. הגישה לאזור זה אמורה להיות, לפי התכנית, נפרדת משאר ההתנחלות. יש לציין כי אזור זה של התכנית מצוי בתוך שטח השיפוט של צופין, עובדה המצביעה לכאורה על כך שהשטח אינו בבעלות פלסטינית פרטית, קרי שהוא הוכרז כ"אדמות מדינה" או נקנה על-ידי ישראלים. עם זאת, תושבים מהכפרים הסמוכים (עזון ונביא אליאס) טוענים לבעלות על חלקים ממנו, טענה שעולה בקנה אחד עם העובדה שחלקים ממנו נטועים עצי זית (ר' תצלום אוויר).⁹

2. תוואי המכשול ותכניות ההרחבה

קטע המכשול המקיף את השטחים הבנויים והמתוכננים של צופין משתרע לאורך כ-15 ק"מ, החל מהקצה הצפון-מערבי של העיר קלקיליה, על הקו הירוק, ועד לפאתי הכפר פלאמיה, כקילומטר מזרחית מהיישוב כוכב יאיר שבתוך ישראל. בנקודה המזרחית ביותר מגיע המכשול למרחק של כששה ק"מ מהקו הירוק. קטע זה של המכשול הינו חלק משלב א'. הוא אושר על-ידי ממשלת ישראל ביוני 2002 ובנייתו הסתיימה בקיץ 2003.

עיון במפת התוואי מלמד שתכניות המתאר שתוארו כאן, ובייחוד שתי האחרונות המשתרעות הרחק מעבר לשטח ההתנחלות כיום, היוו שיקול מרכזי בתכנון. כך, מקיף המכשול את תכנית 149/2 ("נופי צופין") בשלמותה, במרחק של כשלושה-ארבעה ק"מ מהקו הירוק, תוך השארת מרווח של כ-500 מטר בין הדופן המזרחי של שטח התכנית לבין המכשול. מובהקת לא פחות היא התייחסותו של התוואי לאזור התעשייה המתוכנן מדרום לג'יוס במסגרת תכנית 149/5. במקרה זה, הודתה פרקליטות המדינה באופן מפורש כי קיומה של תכנית זו, אכן היווה שיקול בקביעת התוואי.¹⁰ לעומת זאת, לא ברור באיזו מידה, אם בכלל, נלקח בחשבון בתכנון התוואי חלקו האחר של תכנית 149/5, המצוי בין האזור הבנוי של צופין לבין ג'יוס, שכן המכשול חוצה את התכנית ומשאר כשליש משטחה מעברו השני.

קיומן של שתי התכניות הראשונות, שולל מניה וביה את הטענה לפיה חריגת התוואי מהקו הירוק באזור, מוסברת על-ידי רצונו של הצבא ליצור "מרחב התרעה" שיאפשר ניהול מרדף אחרי מפגעים שהצליחו לחצות את המכשול, בטרם הגיעם ליישובים הישראליים הקרובים, הצמודים לקו הירוק (כוכב יאיר וצור יגאל). כאמור, ייעודו של שטח מסוים למגורים מצד אחד, או "מרחב התרעה" מצד שני, הן שתי חלופות מוציאות, קרי בהינתן ייעוד אחד הייעוד השני הוא בהכרח בלתי אפשרי.

⁸ שינוי זה בוצע באמצעות תכנית 149/8, אשר בדומה ל-149/5 טרם הופקדה.

⁹ ר' הרחבה על סוגיה זו בחלקו האחרון של פרק זה.

¹⁰ בג"ץ 2732/05, ראש מועצת עזון ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', תשובת המדינה, סעיף 17.

אחד האילוצים המרכזיים שנגזרו מההחלטה להקיף את שתי התכניות, הוא התנאים טופוגראפיים הקשים באזור. תנאים אלה הביאו לבחירה בתוואי מפותל, שעולה ויורד במרחקים קצרים, המחייב ביצוע עבודות הנדסיות מורכבות כגון בניית קירות תמך וחציבות עמוקות בצלע ההר. כך למשל, באזור כרמי הזיתים שמצפון-מערב לגיוס, מטפס המכשול מגובה של 120 מטר לגובה של 220 מטר מעל פני הים, לעבר השלוחה עליה בנוי הכפר גיוס. בעוד המרחק בין שתי נקודות הגובה הללו הוא כ-500 מטר בקו אווירי, נמתח המכשול לאורך כ-1,500 מטר בפיתולים חדים.

מעבר לעלויות הגבוהות הכרוכות בהקמת מכשול כה ארוך וכה מורכב מבחינה הנדסית, נראה כי התוואי שנבחר חוטא למה שישראל הגדירה כאחד השיקולים המבצעיים העיקריים בתכנון התוואי: הימנעות ממיקום המכשול בנקודות הנשלטות מכיוון מזרח. כך למשל, לשם הקפת אזור התעשייה המתוכנן לפי תכנית 149/5 מכיוון צפון, יורד התוואי לגובה של כ-170 מטר מעל פני הים, באזור שלמרגלות הבתים של גיוס הבנויים בגובה 200-240 מטר, דהיינו הוא יורד לאזור הנשלט באופן מוחלט מהבתים הללו (ר' תמונה של המכשול שנלקחה מאחד הבתים).

אילו מטרת המכשול באזור היתה לספק הגנה לתושבי צופין מבלי לפנותם, ניתן היה להקיף את שטחה של תכנית מתאר 149/4 ("צופים מרכזי") במכשול, שטח הכולל את האזור הבנוי כיום ומאפשר הוספת עד כ-400 יחידות דיור.¹¹ מכשול זה יכול היה להתחבר לשאר המערכת באמצעות חומה לצידי כביש הגישה המערבי לצופין, כך שתתאפשר נסיעה בטוחה בין ההתנחלות לישראל. אין ספק כי תוואי כזה עדיף על התוואי הנוכחי בכל הנוגע לשיקול הטופוגראפי עליו הצהירה ישראל, שכן הוא אינו עובר בשטחים נחותים הנשלטים ממזרח, והוא נמצא במרחק יחסית גדול מבתי גיוס.

מובהקת עוד יותר היא העדיפות של תוואי חלופי מעין זה מנקודת המבט של צמצום הפגיעה באוכלוסייה הפלסטינית, שכן הוא כמעט ולא היה גורם להפרדת תושבים מאדמותיהם ובכך היה מייתר כמעט לחלוטין את הצורך במשטר היתרים. כפי שצוין בפרק הקודם, תוצאה כזו היא עדיפה גם מנקודת הראות של היעד הראשי של המכשול כפי שהצהירה עליו הממשלה - הוא מניעת כניסה בלתי מבוקרת של פלסטינים לשטח ישראל.

3. השלכות התוואי על האוכלוסייה הפלסטינית

תוואי המכשול מסביב לצופין גורם להפרדת מאות משפחות מהיישובים הפלסטיניים הסמוכים מהאדמות החקלאיות שבבעלותן. חמשת היישובים הנפגעים ישירות הם, מצפון לדרום, פלאמיה, ג'איוס, עזון, א-נבי אליאס וקלקיליה. תושבי אותם היישובים הוכפפו מאז אוקטובר 2003 למשטר של היתרים המונפקים על-ידי המינהל האזרחי, כדי להגיע לאדמות החקלאיות שמעברו השני של מכשול ההפרדה. גישתם של בעלי ההיתרים אפשרית רק דרך אחד השערים שהוקמו במכשול ומוגבלת לשעות הפתיחה של אותו שער. היטיב לתאר הפגיעה הנגזרת מכך על החקלאים המופרדים מאדמותיהם, נשיא בית המשפט העליון, אהרון ברק, בפסק הדין בבג"ץ בית סוריק:

¹¹ יש לציין כי למרות שתוואי כזה היה תואם את המטרה של הגנה על ההתנחלות, הוא פסול מבחינה משפטית שכן, כפי שהוסבר בפרק הקודם, הוא היה תורם להנצחת ההתנחלות.

[...] מצב דברים זה פוגע קשות בחקלאים, אשר כל מעבר לאדמותיהם (בבוקר מוקדם, בצהריים ובערב) כפוף למגבלות שהן טבעיות למשטר של רישוי. משטר זה יוצר תורים ארוכים למעברי החקלאים עצמם; הוא מקשה על מעבר רכב (הדורש רישוי משלו ובדיקה), ומרחיק את החקלאי מאדמותיו (שכן לכל אורך התוואי על-פי הצו שלפנינו מתוכננים שני שערים יומיים בלבד). חייו של החקלאי משתנים ללא הכר כתוצאה מכך. אכן, תוואי גדר ההפרדה פוגע קשות בזכות הקניין שלהם ובחופש התנועה שלהם. פרנסתם נפגעת קשות. מציאות החיים הקשה ממנה הם סובלים עד כה (בין השאר לאור האבטלה הרבה השוהה במקום) תלך ותחריף.¹²

כתוצאה ממשטר ההיתרים איבדו חלק מהתושבים את יכולתם להגיע לשטחים שמעבר למכשול, שכן בקשותיהם להיתר נדחו. עילות הדחייה הן: הגדרת המבקש כ"מנוע ביטחוני" על-ידי השב"כ, והעדר הוכחה מספקת (לדידו של המינהל האזרחי) אודות זיקתו של המבקש לחלקת קרקע מסוימת ב"מרחב התפר". הודעות הדחייה לבקשות להיתר ניתנות תמיד בעל פה בלבד וללא נימוק של ממש, מעבר לאמירה הסתמית אודות קיומה של "מניעה ביטחונית" או אי הוכחת זיקה לקרקע. מי שבקשתו נדחתה רשאי אמנם להגיש ערעור שיידון על-ידי ועדה מיוחדת מטעם המינהל האזרחי, אולם הוא אינו רשאי להופיע בפניה ולקבל זכות שימוע. מסורבי היתר אינם זכאים לפיצוי כלשהו על ההפסדים הנגרמים להם עקב ההגבלה המוטלת עליהם. כל אלה הופכים את הדחייה של בקשות להיתר לפגיעה שרירותית בזכויותיהם.¹³

תוואי המכשול מסיבב לצופין בקרקעות היישובים הפלסטינים

שם ישוב	מספר תושבים (1)	סה"כ אדמות היישוב (בדונם) (2)	אדמות שנתפסו להקמת המכשול (בדונם)	אדמות ב"מרחב התפר" (בדונם) (3)
פלאמיה	683	3,500	130	1,600
ג'יוס	3,196	13,000	550	8,600
עזון	7,985	4,000	650	1,000
א-נבי אליאס	1,174	5,000	400	400
קלקיליה	43,212	12,500	850	700
סה"כ	56,250	32,500	2,180	12,100

מקור: הנתונים אודות היקף הקרקעות המושפע הופקו מהצלבת נתונים ממקורות פלסטיניים שונים, בהם מועצות מקומיות וארגונים לא ממשלתיים.
 (1) הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה, אמדן אמצע 2005.
 (2) כולל השטח הבנוי של היישוב, אך לא כולל אדמות שהופקעו או הוכרזו כאדמות מדינה בעבר לצורך הקמת התחלואות.
 (3) כולל רק את האדמות שמעבר למכשול בסמוך לצופין ולא את האדמות שהופרדו בשל קטעים אחרים של המכשול הסמוכים לאותם היישובים.

מבין חמשת היישובים הנפגעים, היקף הפגיעה הגדול ביותר הוא בתושבי ג'יוס, הממוקם כשני ק"מ מערבית לצופין ואשר המכשול נושק לבתיו הדרומיים. אוכלוסייתו מונה כ-3,200 נפשות, המתפרנסת

¹² בבג"ץ 2056, מועצת הכפר בית סוריק ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', סעיף 60.

¹³ להרחבה אודות משטר ההיתרים ר' בצלם, ואיליה לא תבוא – מניעת גישתם של פלסטינים לאדמותיהם שמעבר למכשול ההפרדה באזור טולכרם – קלקיליה, יוני 2004.

רובה ככולה מחקלאות. לצורך הקמת המכשול תפסה ישראל והרסה כ-550 דונם של אדמה חקלאית שבבעלות התושבים. כ-8,500 דונם נוספים, המהווים כ-70% מכלל אדמות הכפר, נותרו בין המכשול לקו הירוק. במהלך השנה הראשונה למשטר ההיתרים מאות מתושבי ג'יוס הוגדרו כ"מסורבים", הן מסיבות ביטחוניות והן בשל אי עמידה בנטל ההוכחה באשר לזיקה לקרקע. כך למשל, בששת החודשים הראשונים (אוקטובר 2003 – מארס 2004) דחה המינהל האזרחי 273 בקשות להיתר כניסה שהגישו תושבי ג'יוס.¹⁴ עם זאת, במהלך השנה האחרונה, כתוצאה מהביקורת שנמתחה על מדיניותה של ישראל בעולם וכן כתוצאה מהעיתרות שהוגשו לבג"ץ, ניכרת מגמת עלייה במספר היתרי הכניסה ל"מרחב התפר" שהנפיק המינהל האזרחי לתושבי ג'יוס. כך, במהלך שבעה החודשים הראשונים של 2005 הוציא המינהל האזרחי 541 היתרים.¹⁵ מספרם של בעלי הקרקעות המוגדרים כ"מסורבי היתר" ירד בהתאם והוא עומד, נכון לאוגוסט 2005, על כעשרים תושבים "בלבד". חקלאים שהגישה לאדמתם נאסרה לאחר הקמת המכשול נוהגים להשכיר את האדמות לתושבים אחרים בכפר שקיבלו היתרים, תמורת שני שליש מהיבול.

מתוך עדותו של שווקת סמחה, תושב ג'יוס¹⁶

אני בן 64 ומורה במקצועי. כיום אני בפנסיה. ב-5.5.05, נבחרתי לראשות מועצת הכפר ג'יוס... יש לי חלקת אדמה של כ-60 דונם ממערב לגדר ההפרדה, מתוכם, 14 דונם נטועים עצי הדר, 36 דונם נטועים עצי זית ושקדיות ועשר הדונם הנותרים הופקעו לצורך הקמת גדר ההפרדה עליהם, והם הושחתו. מפברואר עד אפריל 2004 הגשתי שמונה פעמים בקשות רצופות כדי לקבל היתרי מעבר... כל הבקשות נדחו בטענה שהשב"כ הישראלי מסרב. הסירוב היה תמיד בעל פה ולא בכתב. בפעם האחרונה שהגשתי בקשה, ב-18.4.04, קיבלתי היתר שתקף לשישה חודשים מיום 20.4.04 עד 20.10.04. כשהגעתי לחלקה שנטועה עצי הדר הופתעתי ממה שראיתי... השיחים הרעים והקוצים היבשים התפשטו בכל מקום. המשכתי ללכת לאדמה ולעבד אותה במשך כל התקופה שההיתר היה בתוקף, עד ה-20.10.04. מאז הגשתי בקשה לקבלת היתר ארבע פעמים, אבל בכל פעם החייל שקיבל את הבקשה הודיע לי שהבקשה נדחתה מטעם השב"כ הישראלי. לכן, ייפיתי את כוחו של החקלאי, עבד א-רחים פאיק קדוחי, שיש לו היתר מעבר שיטפל באדמה שלי. אבל זה לא אותו הדבר כשזה לא בעל האדמה עצמו מטפל באדמה שלו, כי בעל האדמה שזרע את העצים במו ידיו תמיד יטפל באדמה שלו יותר טוב מכל אחד אחר.

בנוסף לפגיעה האינהרנטית הטמונה במשטר של היתרים, סובלים תושבי כל חמשת היישובים מקשיים הנגזרים מחסימת הדרכים ששימשו אותם עד הקמת המכשול להגעה לאדמותיהם. הגעתם של תושבי חמשת היישובים לאדמות שמעבר למכשול אפשרית כיום רק דרך שער חקלאי אחד המצוין

¹⁴ המידע נמסר לבצלם על-ידי המינהל האזרחי במכתב מ-22.3.04.

¹⁵ המידע נמסר לבצלם על-ידי המינהל האזרחי במכתב מ-1.8.05.

¹⁶ העדות נגבתה על ידי עבד אל-כרים בג'יוס ביום 31.5.05.

על גבי ההיתר. ברוב המקרים, מאריך הדבר בצורה משמעותית את זמני הנסיעה ומסרב את ניהול העבודה החקלאית.

בתוואי שמסביב לצופין ישנם ארבעה שערים משמשים למעבר חקלאים: שער פלאמיה (צפון) המשמש רק את חקלאי פלאמיה; שער ג'יוס מערב הממוקם בין ג'יוס לפלאמיה ומשמש את רוב חקלאי ג'יוס; שער ג'יוס דרום, המשמש חלק קטן מתושבי ג'יוס וכן משפחה בודדת שביתה ב"מרחב התפר"; שער צופין שהוא למעשה מחסום המוצב על כביש הגישה הדרומי של צופין, ומשמש את חקלאי קלקיליה עזון, וא- נבי אליאס.¹⁷ שלושת הראשונים נפתחו בעבר בדרך כלל שלוש פעמים ביום, למשך כשעה-שעה וחצי כל פעם, למעט בימי סגר ובמועדי ישראל, בהם אין פתיחת שערים. מאז חודש יוני 2005 נפתח שער ג'יוס מערב במשך 12 שעות ביום באופן רצוף, אולם לא ברור אם שינוי זה יישמר בכל ימות השנה. שער צופין, המיועד בעיקר לשימוש מתנחלים, מאויש בכל שעות היממה ופתוח למעבר פלסטינים במשך שעות היום.

הצורך להתאים את הפעילות החקלאית לזמני הפתיחה של השערים, במקרה של שני הראשונים, מהווה כשלעצמו אילוץ המקשה על יכולת התפקוד של החקלאים. הגבלה זו היא משמעותית במיוחד בעונות המסיק והקטיף, בהן כל בני המשפחה נהגו בעבר להתגייס לעבודה החקלאית, כל אחד על פי יכולותיו ואילווציו, ואילו כיום אפשרות זו צומצמה מאוד. האפשרות כי יוטל סגר כללי ממושך דווקא בעונה קריטית ביחס לגידול מסוים, במהלכה אין פתיחת שערים, יוצרת סיכון לאובדן מוחלט של התוצרת, כפי שקרה באוקטובר 2003 עם גידולי הגויאבה.¹⁸

קשיי הגישה הם משמעותיים במיוחד בעבור תושבי עזון, וא-נבי אליאס, שבבעלותם כרמי זיתים בפניה הדרום מזרחית של שטח השיפוט של צופין, בה מתוכנן אזור התעשייה החדש (ר' לעיל תכנית 149/5). הצורך לנסוע מערבה עד שער צופין (כשבעה ק"מ במקרה של עזון), רק כדי לחזור מזרחה לאחר מכן מצידו השני של המכשול, האריך בכמה ק"מ את הדרך בין הכפרים לאדמות. זאת ועוד, אין כיום דרך המובילה משער צופין לכרמי הזיתים שממזרח ואילו השטח שביניהם הינו הררי ולא ניתן לחצותו בכלי רכב. לכן, תושבים שקיבלו היתרים ומעוניינים להגיע אל האדמות הללו, נאלצים לעשות זאת ברגל או על גבי חמורים. מלבד בזבוז הזמן העצום הכרוך בכך, אילוץ זה הגביל את יכולתם של התושבים להוביל את התוצרת החקלאית מהאדמות בחזרה אל הכפר. כתוצאה מכך, תשע משפחות מעזון ושש משפחות מא-נבי אליאס הפסיקו מאז הקמת המכשול את עיבוד אדמותיהן באזור זה, ואילו התפוקה של משפחות אחרות ירדה בצורה דרמטית.¹⁹ בתשובה לעתירת תושבי שני הכפרים לבג"צ, הבטיחה המדינה לפתוח לשימוש תושבי שני הכפרים בתקופת מסיק הזיתים בלבד, שער חדש

¹⁷ בנוסף ישנם ארבעה שערים נוספים שאינם פתוחים בפני פלסטינים והמשמשים רק את הצבא: שניים מצפון לקלקיליה, אחד מדרום מזרח לצופין, ואחד מדרום לפלאמיה.

¹⁸ ר' עדותו של עבד אל-כרים מוחמד מחמוד ח'אלד, בהמשך הפרק.

¹⁹ רשימה מפורטת של המשפחות שבעלותן אדמות באזור, תוך השוואה בין התפוקה החקלאית במסיק של שנת 2002 לעומת זה של שנת 2003 ו-2004, נמסרה במסגרת תצהירים שהגישו ראשי המועצה של שני הכפרים במסגרת בג"ץ 2732/05, ראש מועצת עזון ואח' נ' ממשלת ישראל ואח'.

שהוקם בסמוך לאזור זה ומשמש כיום רק את הצבא, דבר שעתידי לספק גישה נוחה יותר אל האדמות.²⁰

הפרדתם מהאדמות שמעבר למכשול כפתה על תושבי ג'יוס ופלאמיה קושי מיוחד, שכן חלק ניכר מהן נטוע בגידולים המושקים בצורה אינטנסיבית, קרי הדורשים טיפול כמעט יומיומי, בהם פרי הדר, גויאבה, מנגו, אפרסק ותאנה. בנוסף לעצי פרי ועצי זית, ישנן כמה עשרות חממות בבעלות תושבי שני הכפרים שנטרו מעברו השני של המכשול ואשר דורשות גם הן טיפול כמעט יומיומי. זאת לעומת הטיפול בעצי הזית (כ-12,000 במספר מעבר למכשול)²¹ המחייב השקעת עבודה אינטנסיבית רק בעונת המסיק (אוקטובר-נובמבר) ובעונת החריש (אפריל-מאי). כך לדוגמה, חייב קטיף הגויאבה להתבצע תוך 24 שעות מהבשלת הפרי כדי לצמצם את הסיכון בהרקבתו. מכלול ההגבלות הנובעות מעצם קיומו של המכשול, ממשטר ההיתרים וממשטר השערים, גרמו בשנתיים האחרונות לפירוק חממות רבות על-ידי בעליהם ולירידת בתפוקה החקלאית בענפים רגישים אלה.

מתוך עדותו של עבד אל-כרים ח'אלד, תושב ג'יוס²²

אני ושבועת אחיי ירשנו מאבי אדמה חקלאית בשטח של 35 דונם באזור יובאק, מערבית לג'יוס. יש שם שישה דונמים של חממות בהן אני זורע ירקות, ארבעה דונם נטועים בעצי גויאבה, חמישה דונם נטועים בעצי שזיף, אפרסק ושסק, עשרה דונם נטועים בעצי זית ובנוסף לכך ישנם עשרה דונם אשר נזרעים בשעורה, אשר משמשת כמזון לבעלי החיים.

הקמת גדר ההפרדה גרמה נזקים והפסדים לבעלי האדמות. כך למשל, בספטמבר 2003 הוטל סגר על הגדה ועקב כך נמנעה מן מהחקלאים האפשרות להגיע אל אדמותיהם שמן הצד המערבי של הגדר. עונת הגויאבות הייתה בפתח אך במשך כל אותו חודש לא יכולנו להגיע אל האדמות וכתוצאה מכך התקלקל יבול הגויאבות שנטר על העצים. כך איבדנו הכנסה של עונה שלמה. בדרך כלל הייתי מפיק מעל 1200 ארגזים של פרי הגויאבה במהלך העונה, בחודשים ספטמבר ואוקטובר כל שנה. אולם באותה שנה היבול נפל על האדמה, הושחת ולא ניתן היה עוד לאסוף ולמכור אותו...

בעיה הקיימת עד היום היא האיסור על משאיות להעביר את הירקות ואת היבולים החקלאיים מן האדמות אל תוך הגדה דרך השערים. רק שתי משאיות השייכות לתושבים מהישוב מורשות לעשות זאת משום שלבעליהן יש אדמות מצידה השני של הגדר. נהגי משאיות אלה מובילים גם תוצרת חקלאית עבור תושבים אחרים וגובים עבור כך 3 ₪ לארגז. לפני הקמת הגדר היו בערך עשרים משאיות מכל האזורים שהגיעו אל האדמות החקלאיות והעבירו את היבול החקלאי תמורת 1.5 ₪.

חשוב להדגיש כי הגבלת הגישה אל השטחים החקלאיים שמעבר למכשול פוגעת לא רק בזכותם של תושבי חמשת היישובים לקניין ולפרנסה, אלא גם באורח חייהם. כפי שטען עו"ד מיכאל ספרד,

²⁰ בג"ץ 2732/05, ראש מועצת עזון ואח' נ' ממשלת ישראל ואח', תגובה מטעם המשיבים, סעיף 32.
²¹ UNRWA, *The West Bank Barrier: Jayyus Profile* (<http://www.un.org/unrwa/emergency/barrier/profiles/jayyus.html>)

²² העדות נגבתה על ידי עבד אל-כרים א-סעדי בתאריך 15.8.05 בביתו של העד.

המייצג את תושבי עזון וא-נבי אליאס בעתירה נגד תוואי המכשול, הסתכלות הממוקדת אך ורק בפגיעה הכלכלית מתעלמת מכך

שבני האדם לא רק מוציאים לחם מן הארץ אלא גם מנוחה ומרגוע. שאדמה ועצים אינם רק נושא לעמל אלא גם לנופש. זה שנתיים שילדי עזון ונבי אליאס אינם יכולים לטייל באדמתם. זה שנתיים שמשפחות עזון ונבי אליאס לא פוקדות את אדמתן לסעודה מתחת לעצים או למשחקי כדור במטעים. זה שנתיים שתלמידי בתי הספר לא יוצאים לטיולים בחיק הטבע. כי חיק הטבע נעלם מעבר לגדר ואין אליו גישה.²³

ניתן לשער כי הפגיעה ביכולתם של תושבי היישובים הפלסטיניים להגיע לאדמותיהם ולעבד אותן, כתוצאה מהתוואי עליו הוקם המכשול, תלך ותחריף ככל שתכניות ההרחבה של צופין שתוארו לעיל, תמומשנה. החרפה זו צפויה להוביל, בהדרגתיות ובדרכים שונות, להמשך נישולם של התושבים הפלסטיניים מאדמותיהם. כבר במהלך השנה האחרונה ניתן היה לזהות ניצנים ראשונים של תהליך זה.

בנייתה בפועל של "נופי צופין", למשל, עתידה לחסום את הדרך המובילה כיום מהשער החקלאי של גיוס אל השטחים החקלאיים שמערב לצופין. לכן, ככל הנראה, מתכוון הצבא לסגור שער זה בעתיד ולנתב את חקלאי גיוס לשער של פלאמיה הממוקם כשני ק"מ צפונה. לשם כך, הפקיע הצבא בחודש מארס 2005 רצועת קרקע ממזרח למכשול, ובחודש יוני החל לסלול דרך המחברת בין השער הנוכחי של גיוס לשער של פלאמיה. מהלך כזה יאריך עוד יותר את זמן ההגעה מהכפר לאדמות, תוך גרימת פגיעה נוספת בכדאיות הכלכלית שבעיבוד הקרקע. יש לציין בהקשר זה כי, על פי מדיניותה של ישראל מאז שנת 1979, הפסקת העיבוד של קרקע חקלאית שאינה רשומה במרשם המקרקעין (טאבו) במשך שלוש שנים רצופות, יכולה לשמש עילה להכרזתה של הקרקע כ"אדמת מדינה".²⁴

השלכה נוספת שעלולה להיות להתפשטותה של צופין היא נגיסה הדרגתית ב"איים" של קרקע פלסטינית פרטית המוקפים מכל עבר בשטח המתוכנן לבנייה. "איי" כזה, בגודל כמה עשרות דונמים, ייווצר בין השטח הבנוי כיום של ההתנחלות לבין הדופן הדרומי של "נופי צופין", לכשיבנה. בדומה לכך, במחציתה הצפונית של תכנית "נופי צופין" ישנם שתי חלקות כאלו נוספות. בעת ביצוע עבודות פיתוח לקראת הבנייה בשטחה של תכנית זו, נכנסו הדחפורים של קבלן הבנייה שעבד בשטח לאחת החלקות הללו, ועקרו בשלבים כ-350 עצי זית בטענה כי החלקה נקנתה על-ידי יהודים והיא נכללה בתכנית המתאר.²⁵ מאוחר יותר הפסיק המינהל האזרחי את העקירות עד לבירור "המחלוקת".

²³ שם, עתירה לצו על תנאי, סעיפים 8-47.

²⁴ בצלם, גזל הקרקעות – מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, מאי 2002, פרק 3.

²⁵ ארנון רגולר, "פלשתיאים: מתנחלים חמושים עקרו 117 יצי זית בשטח שהוכרז פרטי על-ידי המינהל האזרחי", הארץ, 10.12.04. OCHA, *The Humanitarian Impact of the West Bank Barrier on Palestinian Communities*, March 2005 (Update 5), p. 12.

ההשתלטות על "איים" של קרקע פרטית שנותרו בתוך שטחן של התנחלויות היא תופעה ידועה ומוכרת בכל רחבי הגדה המערבית.²⁶

במקרים אחרים נראה כי הבעלות של התושבים הפלסטינים על חלקות מסוימות אינה מוכרת מלכתחילה. כך למשל, עיון בתצלום האוויר של האזור בו עתיד להיבנות אזור התעשייה של צופין לפי תכנית מתאר 149/5, מעלה כי נכללו בשטח התכנית כרמי זיתים בבעלות תושבי א-נבי אליאס ועזון. הכללה זו מלמדת כי לדידה של ישראל אותם כרמי זיתים נטועים בשטח הנחשב "אדמות מדינה" או אדמות שנקנו על-ידי יהודים. במילים אחרות, משמעותו של מימוש התכנית היא נישול אוטומטי של התושבים הפלסטינים מאותן אדמות. בתרחיש כזה, סיכוייהם של התושבים לשנות את רוע הגזרה שואפים לאפס, הן משום שהמועד שנקבע בחקיקה הצבאית לערער על הכרזת קרקע כ"אדמת מדינה" (40 יום מרגע ההכרזה) חלף מזמן, והן מכיוון שסביר להניח כי אין בידיהם נסכי רישום של הקרקע על שמותיהם במרשם המקרקעין, דבר שהיה יכול לסייע בהוכחת זכויותיהם בערכאות משפטיות.

מתוך עדותו של אברהם שטארה, תושב עזון²⁷

אני בן 77, נשוי ובבעלותי כ-650 דונמים נטועים בעצי זית. הקרקע מחולקת לחלקות באזורים שונים מסביב לכפר. חלקה אחת, בשטח של כ-100 דונמים נמצאת באזור "מנאטיר" מצפון מזרח לכפר א-נבי אליאס, וממערב לגדר הפרדה. הגדר נבנתה על קרקע ששייכת לי, לאורך 600 מטרים וברוחב של 80-100 מטרים. 104 עצים מניבים שהיו בשטח הזה נעקרו. לא אשכח איך התחננתי בפני נהג הטרקטור בזמן שהוא עבד והשחית את הקרקע. באותה חלקה היו בין השאר, גת ובאר מים עתיקים מימי הרומאים, שרוסקו על ידי הטרקטורים. הזיכרונות היפים ביותר שלי באים מהמקום הזה, שם נהגנו, אני ובני משפחתי, לטייל ולנוח.

²⁶ ר' לדוגמה את מקרה ההתנחלות אריאל: בצלם, גזל הקרקעות – מדיניות ההתנחלות בגדה המערבית, מאי 2002, ע' 99.

²⁷ העדות נגבתה על ידי עבד אל-כרים א-סאדי בביתו של העד ב-15.6.05.